

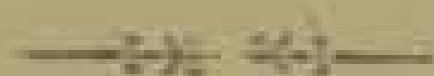
ժուլ է մի ամբողջութիւն միայն թէ թերի:

Դիտմամբ ընդարձակ պատմեցինք զբքի բովանդակութիւնը, որովհետեւ ձախող ժամանակների հետեանքով, չէինք կարծում թէ մեզ կյաջողութի շուտ հրատարակել:

Պատմութիւնը սկսւում է Մահմետով և վերջանում է Սմբատ Բագրատունու ժամանակով, պարունակելով համեմատաբար կարճ ժամանակաշրջան:

Այժմ տեաններ, իրաւ սա է Շապուհ Բագրատունու կորած պատմութիւնը, ինչ որ ասել է հանգուցեալ Գալուստր: Մահը վրայ է հասել, նա հիմունքներ չի տուել, կփորձենք կատարել այդ աշխատանքը:

Մեսրոպ Եպիսկ.

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Ը. ԿԱՐԲԵՑԻ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ

(Կենսագրական տեղեկութիւններ)

Ա. Էջմիածնի Հայրապետական Դիւանը առատ նիւթ ունի հայերի ժէ — Ի. դարու պատմութեան համար:

Դիւանից օգտուողներ եղել են, առաւելագէտ հանգուցեալներ Ա. Երիցեան և Գիւտ Ա. ա. քհ. Աղանեան: Սակայն նրանց քաղածը չնչին մասն է այն նիւթի, որ ամբարուած է Դիւանում: Դժբախտաբար Դիւանի նիւթերը կանոնաւորուած, դասաւորուած ու ցուցակադրուած չեն:

Միայնական կանոնադրութեամբ, որը հաստատուել է Վեհափառ Հայրապետի կողմից 1919 թւի վերջերում, Ա. Էջմիածնում հիմք է դրուել կենդրոնական Դիւանատան, որը պէտք է հետզհետեւ կարգի բերուի:

Զեւարկած լինելով իմ հերթին այդ աշխատանքը, գործերը դասաւորելիս ձեռքս անցաւ մի գրութիւն, որը Յովհաննէս Ը. Կաթողիկոսի կենսագրականն է համառօտ:

Համեմատելով Ա. Երիցեանի Կովկասի Հայք XIX-րդ դարում Բ. հատորի այն մասի հետ, որ տեղեկութիւններ է պարունակում Կարբեցու կենսագրութեան վերաբերեալ*), տեսայ, որ այս գրութիւնը նորութիւններ և տարրերութիւններ ունի:

Դիտենալով որ պատմական դէպքերի մասին որքան շատ

*) Տե՛ս Բ. հտ. 99, 402, 450—5 եւ այլն երեսներ:

աղբիւրներ ունենանք, այնքան աւելի կապարդուեն նրանք և ահա-
մայից առաջ եկած միակողմանութիւնը կթուլանայ, կարևոր եմ
համարում հրատարակել այդ գրութիւնը, որը Դիւանի ձեռագրե-
րի № 232. ձեռագիրն է:

Գրութիւնը կարած տեւոր է, թարազայ, հին, հոստ թղթի
վրայ. շունի վերնագիրը վերջացած չէ երևում. գրողն էլ յայտնի
չէ, ունի ուղղումներ, կան գծած տեղեր:

Գրութեան ոգուց երևում է, որ գրողը Կարբեցու կողմնա-
կից է և ժամանակակից. բայց և լաւ ծանօթ նրա գործունէու-
թեան: Այս գրութիւնից երևում է, որ Կարբեցին այնչափ դրա-
մասէր էր չէ եղել և ոչ էլ այնչափ ուսումնատեաց, որչափով
Երիցեանի աշխատութիւնից երևում է: Կարբեցու անձնաւորու-
թեան մի քանի արժէքաւոր կողմերն են երևում այստեղ,
որոնք պատմաբանի համար կարևոր են, խնդիրը լաւ պարզա-
բանելու համար:

«Քաղցր է ամենայն ազգի աւանդել յետադայից դարձանա-
յիշատակ և զքաջափայլ գործս ազգասիրաց և հայրենասիրաց
իւրոց առ ի վառել զնոսին ի նոյնպիսի ազգաշահ սխրագործու-
թիւն վասն անմահական թնուան և դովութեան և փառավորու-
թեան և առ ի խորշեցուցանելոյ ի մշտատեալն վատանուա-
նութենէ. ցանկալի է և յետադայ դաւակաց ազգի հանաչել
զվաստակաւորս իւր, ընթեռնուլ ի դարապատումս և ի տարե-
գիրս նախանձելի հանգէս քարեմտութեան նոցին և ի սիրտ
մարմնեղէն անխարդախ և անխանդար դրոշմել զայն անմոռա-
նալի սխրագործութիւն սեական տպեալ զսպիտակափայլ երե-
սօք թղթոյն. զսոյն զայս յայտնապէս քարոզէ և առաքեալն
ասելով՝ աղաչեմ զձեզ՝ եղբարք հանաչել զվաստակաւորս և զվե-
րակացուս ձեր ի Տէր: Ուրեմն հարկ ի վերայ կայ ամենայն ու-
րուք իբրեւ զնկար կենդանատիպ առաջի առնել յետադայից դյա-
ւերժական յիշատակութեան արժանաւոր գործս հայոց ազգասիրի
և մուծանել զայն ի դատապարտում մատեանս ի յիշատակ յա-
ւիտենից:

Սմին այսմ զհետ երթեալ նախնի վարդապետաց մերոց
թողին յաշխարհի իւրեանց տեղ զերեւելի երեւելի մատենագիրս,
յորս լուսարանելով զամենայն իրողութիւնս ազգայնոց մերոց
մանաւանդ վառելոց ի սէր ազգի և բոլորապատուղ նուիրելոց
զինքեանս օգտի նորին, յայտնեալ են միանգամայն և զամենայն
իրս արժանաւորս խնդութեան և ողբոց, ի ժամանակի յորժամ
Հայաստան այս վատաբաղդ մասն աշխարհի իբրեւ շուշան փշա-

պաշար կամ իբրև որոջ գալուպատեալ ի դրացի ազանց նեւաճար լինէր յամենուստ և յաւրախութեան զարտօսք ըմպէր, եղեալ միանգամայն ծով արեան և ծով արտառուաց և տուն սղրերգութեան:

Արդ եթէ դանցս այնպիսի դառն ժամանակի արժանաւոր խնդութեան և սղրոց անկաւոր եղև ի դիւր արտնել ի յիշատակութիւն յեանոցս, ապա լաւ եւ է գեղահիւսուած բանից պսակօք սգնազարդեալ զգովանի վատտակս Վեհափառ Հայրապետիս Յովհաննու Տրդ Կարրեցւոյ արձանադրել ի տարեգիրս մեր՝ մինչդեռ բարձեալ է ի մէնջ այն դառնութիւն ժամանակի, այն սղրոց հնչմունք աղիսղորմք այն ժանտարարոյ դրացիք մեր խաւատ, և շնորհիւ քրիստոսազօր կայսերն սուսաց ընդ հովանեաւն սորին վեհափառութեան ճաշակեմք անողարար գրարօրութիւն ընդ քաղցր հանգստեան, խնդամք երգելով և երգեմք խնդալով, օրհնեալ է աւեր, որ աշ կտ դմեղ յորս ատաւանց թշնամեաց: Սորին վեհափառութեան ասեմ, որ նախահանդէս գերադանցեալ զբազմօք նախօրգօք խրովք հանճարեղ ծննդովք մտաց և շահաւոր ներգործութեամբ, յօգուտ էջմիածնի հոշակելի հանդիպեցաւ ի բազում մասունս աշխարհի և խոհական կանոնաւորութեամբ իւրով յինքն ձգեաց զսիրտ կայսերն մեծի նիկօրայի և և ամենայն ժողովրդեան ազգին իւրոյ և սատրաղրելոցն ինքեան: Այն քարերաղղ է եկեղեցին հայաստանեայց, որում գլուխ է սա. բարերաղղ և ազգն հովուեալ զաւազանաւս հայրապետութեան սորին, և եւ նոյնպէս, որ դառնամս ի կարդ բանի խմոյ և ի սկզբնաւորութիւն նոճիածած նիւթոյ պատմութեան սկիզբն արարեալ ի ծննդենէ անտի հայրապետիս մեծի և արկանել ի ջամբան սրբոյ աթոռոյս էջմիածնի և վասն ապագայ բարեմիտ ազգասիրաց ընծայ պատուական:

Արդ հոգեհարազատ մշակս սրբոյ ատաքելական եկեղեցւոյ Քրիստոսի, որ ի հայաստան աշխարհի, Յովհաննէս Կարրեցի ծնաւ ի 20 սեպ. 1761 տմի տեառն ի ձորադիւզն Երեան քաղաքի ուրանօր բնակէին ծնողք իւր տեղափոխեալք ի կարրւոյ*) գերքննական ծննդեան ի ծոցոյ սուրբ աւազանին արժանապէս անուանեցաւ Յովհաննէս որ է շնորհք կամ շնորհաւորութիւն: այն շնորհք մեծ տուաւ հայաստանեայց սրբոյ եկեղեցւոյ, նաև յԱստուծոյ և ի կայսերէ և յազգէն, որ յօրէ անտի

*) Արիցեան բ. հ. 25 եր. ասում է ծնունդ է 1762 թ եւ. Յովհաննապիանրում:

վանական կոչման իւրոյ յամենայն դէպս հանդիսացաւ անձնադիր վասն եկեղեցւոյ և հօտի նորա և զմեծամեծ շնորհս արար նոցին՝ բազմարդիւն մտաց իւրոց և շնորհալի հանճարոյ, որ ի ստորեւ գծագրեացին:

Շնորհալից այլս Լևոնուծոյ տակաւին ի տիս անդ մանկութեան իւրոյ վառեալ ի սէր վանական հոգևորականութեան բազում բանիւք ողորանօք զկամս ծնողացն ամեալ ի հաճութիւն և ի հաւանութիւն դիտաւորութեան իւրում, և մտաւ ի վանս սրբոցն գէորգեայ՝ որ ի մօզնի գեղջ՝ յաշակերտութիւն վանահօր տեղւոյն ծերունի բարսեղ արքեպիսկոպոսի և առ ռոս նորա կրթեցաւ յուսմունս ըստ ներելոյն միջոցաց աջոր ժամանակի. բայց քանզի սա էր բնական ուշիմ և սրամիտ, խառնեալ գրնականն զայն ընդ ստացականին զգերբնական իմն յանձին առերէր յառաջագէմ զարգացումն ի կրթականութեան զյաջողականութիւն և յամենայն գործս եկեղեցականութեան պատշտճեալ: Ի փոխել յիշեալ ծերունւոյ արքեպիսկոպոսին բարսղի ի վերնագաւառ բնակութեան մի յերեկի միաբանից սրբոյ Էջմիածնի պետրոս եպիսկոպոս այր գիտնական և բարեհամբոյր ցանկացող բարեաց աթոռոյ տեսեալ, զբարեխորհուրդ ըզձականութիւն նորին և ջերմեռանդութիւն առ հոգևորական կոչումն ընդ նմին և զսիրտի կորովամտութիւն կից ուսումնասիրութեան և բարեբարոյութեան ընկալաւ զնա ի ներքոյ շնորհաց իւրոց և խնամոց և ըստ կարելւոյն կրթեաց զնա ի բազում վարժս ուսմանց և եկեղեցական արարողութեանց, մանաւանդ աստուածաշունչ գրոց, որովք նա ի կարգաւորութեան յամենայն դէպս քարոզութեան իւրոյ և տէսպէս տաւնախօսութեանց յաջողակս չափէր զիւր պաշտօն ի շինութիւն հաստատեցելոց:

Եւ իբրեւ ըստ ընտրութեան ծայրագոյն գլխոյ հայտատանեայց եկեղեցւոյ դէպ եղև արքեպիսկոպոսիս աշակի զնալ գործով նուիրակութեան ի Թօխաթ քաղաք տանկատանի տալաւ ընդ իւր և զդատախարակեալն յինքննէ զյովհաննէս կարբեցի, ռաւանօր ստիպեալ յանպայման խոհմութենէ նորա և ի բարեկրօնութենէ ձեռնադրեաց զնա ի սարկաւադ ի 1781 տմի և ապա ի վարդապետ ի 1786 տմի, հրաման տալով նմա յամենայն շտրաթ և կիւրակէ տալս մխիթարել զժողովուրդս տեսն քարոզութեամբք և գի ի վեր անդր տաացաւ ի՛նչ քաղաքակիրթն էր ի սրբազան տառահին և նոր կտակարանաց, վաճնորոյ և գերմարդկային իմն հանճարով ստեղծանէր զքարոզս, որովք և ոչ սակաւ պատաւասիրիւր ի ժողովրդականէ անտի նայն և յարքեպիսկոպոսէն իւրմէ և ի դատախարակէն:

Յեա միջոցի ինչ իբրև վերադարձաւ նա ընդ արևելոյն իւրոյ

յէջմիածին, տեսեալ սրբազնակատար հայրապետին հայոց դու-
կասու զուշիմութիւն նորա զարիականութիւն և զգովանի գոր-
ծունէութիւն յարդիւնաւորութիւն սրբոյ եկեղեցւոյ, կարգեաց
զնա զկարբեցին Յովհաննէս վարդապետ վերակացու մեծազիր
շտեմարանացն աթոռոյ և սեղանատան նորա. ի սոյն յայսմ վե-
րակացութեան շահեցաւ նա զառաւել ևս միջոց հաւատարիմ
ցուցանել ամենեցուն զիւրն պիտանաւորութիւն և զհարազա-
տութիւն եկեղեցւոյ սրբոյ և լինել սիրելի յաշտ հայրապետին և
բոլոր սրբազումար միաբանութեան:

Յետ քանի ամաց այն ինչ սկսաւ սաստիկ կատաղութիւն
ժանտախտին ի բայազիդ քաղաքի ժողովուրդք տեղւոյն խնդրե-
ցին ի հայրապետէն առաքել անդր զկողամուխ սուրբ Գեղարզն
Քրիստոսի յօղնութիւն ի ժանտախտէն, աստէն ևս յատեան մա-
տուցան ասալի հայրապետին մեծի գերօրինակ բազմափորձ հա-
ւատարմութիւնք նորին, մինչ զի ի միջոյ բազմաթիւ արհեստց,
եպիսկոպոսաց և վարդապետաց աթոռոյ ամա միայն յանձնեցաւ
հաւատացաւ նշանն այն սուրբ Թողում յիշատակել աստանօր և
զայն թէ ճրպիսի ջերմեռանդութեամբ յանձն առնոյր նա կատա-
րել զհրաման գլխոյն իւրոյ ի սփռիռւմն հօտին քրիստոսի մո-
ռացեալ բոլորապէս զվտանդ անձինն ասանձին, թողում և զայն
թէ որպիսի ընտիր քարոզութեամբ և վարդապետութեամբ միսի-
թարէր նա զժողովուրդն բայազիտոյ վշտակրեալ ի ժանտախտէն,
որոց և յոյս մեծ ընծայէր թէ վասն մեռելոց, թէ վասն ախտա-
կրելոց և թէ վասն կենդանեաց, բայց ոչ թողում տակ և զայն,
թէ սերուք լուեալ կամ տեսեալ զայսօր ժամանակի, եթէ ոք
ի հայրապետաց յանձնեալ իցէ լոկ վարդապետի զայն յատուկ
պարծանք սրբոյ հայաստանեայց եկեղեցւոյ, զայն փրկութենա-
գործ նշան տէրունեան զկողամուխ գեղարզն սուրբ, այլ նա միայն
է՝ որում հաւատացաւն այն ի վարդապետութեան անդ նորա և
այն՝ վասն բազմատեսակ հաւատարմութեանց նորա և ջերմե-
ռանդութեանց առ աթոռն սուրբ և առ գերածայրեալ աթոռակալ
նորին:

Յաւարտ բազմադիմի քարոզութեանց իւրոց թողեալ ի սիրտ
և ի միտս բոլոր ժողովրդեան բայազիտոյ զանմոռաց յիշատակ
բարեմտութեան իւրոյ և բարեկրօն վարդապետութեան վերա-
դարձաւ յէջմիածին առ առաքիչն իւր, յորմէ և պսակեցաւ պատ-
ուական խառայ փիլանաւ, որ յայնմ ժամանակի էր նրեկի պարգև
հայրապետական և եպիսկոպոսաց միայն վայելչական:

Վերնախնամ տեսչութիւն, որ ի գաղափարի գպրութեան
ամէնիմաստ անօրէնութեան իւրոյ նշանակեալն էր յետ ժամա-
նակաց առնել զնա ծայրագոյն կառավարիչ եկեղեցւոյ իւրոյ և

ժողովրդեան ազգի հայոց, էւծ զնա ամենազօր աջովն իւրով ի դանազան ծագս աշխարհի, ուր բնակին մերազնեայք, առ ի իւրաքանչիւր կողմանցն և ժողովրդոց տեղեկանալ որպիսութեանց և սովորութեանց և պէտպէս հանդամանաց, զի ի հայրապետանալն կարացէ յաջողակապէս կատարել զդերագոյն իւր պաշտօնս:

Ուստի և նուիրական պաշտօնաւորութեամբ տաքեցաւ նա ի կողմանս մշտ և այլ վիճակաց տաճկաստանի, և ապա ի օլարսս յիսպահան քաղաք բազմահայ: Աստէն բացաւ նմա վերստին այլ աստարէղ նորոգ հանդիսի փառաւորութեան իւրոյ և իւր առաքողին միսիթարելով զտարարնակ համազգիս իւր բազմապատիկ քարոզութեամբք և առողջադատ վարդապետութեամբ, որովք եթողանդին և անդ դանուն բարի յաւերժական յիշատակութեամբ պսակեալ և ի սիրտ իւրաքանչիւր հայոց և ի յիշողութիւն անեղծ դրոշմեալ:

Յետ ժամանակաց այն ինչ անկան վրդովմունք ի հայս յաւուրս դաւթի և դանիէլի կաթուղիկոսաց, և պաշարեցաւ երեան քաղաց(ք) ի զօրացն կայսերութեանս ուսաց եղելոց ընդ իշխանութեամբ նիսովրտայեի գեներալի, տեսեալ սոյն այս հարազատի աթոռոյ ամենայն կայք տանն աստուծոյ յերեսաց պատերնադմին յաւար դնացին կապեալ դերկուս րևոինս կայացեալս յեկեղեցա[կա]ն թանգագին անօթից և սրբութեանց հարազատ ցուցակաւ, որ արարեալն էր ձեռամբ կաթուղիկոսին գաւթի, տարաւ ի տփիսիս քաղաք յաղահովութիւն և յանձնեաց անդ նդեալ արքեպիսկոպոսին յովհաննու կենդանակ նահատակն կոչեցելոյ, և ապա ի դադարիւ վրդովմանցն դարցոյց անդրէն յէջմիածին ըստ իսկական ցուցակին: Որոյ վասն և ի բաղում հայազգի իշխանաւորաց յայլ և այլ աշխարհաց ընկալաւ զբաղում թուղթս շնորհակալութեան յաղագս պահպանելոյն դաթոռապատկան անօթս ի ձեռաց ասպատակութեան:

Եւ իւրեւ գտելի նիսովրտայեի գեներալ կոմս դուդովիչ կուսակալ վրաստանի հարկաւոր դատեցաւ զուշիմ ոմն վարդապետ ի կառավարութիւն հայազգի բաղմութեան գաղթելոց ի հայոց նահանգէս յերկիր բամբակածորոյ ընդ հովանեալ թեոց հօր դօրաբանակին ուսաց և ով այլ ոք ընտրեցաւ յայն պաշտօն, բայց եթէ վարդապետն կարրեցի յաղագս բարեք կառավարութեան իւրոյ և հանձարեղութեան:

Բարեջան հովիւս այս հօտին Քրիստոսի և անձանձիր մշակս եկեղեցւոյ յայս յանձնարարութեան տէրունեան աշալուրջ իւր կառավարութեամբ շահեցաւ ևս զնոր համբաւ բարի անուան և զնոր անուն բարեկրօն վարդապետութեամբ զարդարեալ. մտեալ

սորա յայս պաշտօն կառավարութեան գաղթելոցն, ձեռն ի դորձ
էարկ քարոզութեամբ աստուածային բանից յորդոր լինել ժողո-
վրդեան համբերել ամենակերպ պակասութեանց ըստ որում բա-
զումք ի նոցանէ յաւուրս պատերազմին և գաղթականութեան
խաղառ դրկեալ էին ի կայից և յապրուստից. իսկ զհարուստս
ի նոցանէ այնպիսի ազդու քարոզութեամբ շարժէր ի ջերմեռան-
դութիւն մինչև ոչ խնայել նոցա իւրք իրօք օգնել չքաւորաց և
սառապելոց և զօրացուցանել զնոսա իսկ թէ ինքն որքան ձե-
ռնտու եղև չքաւորացն այնոցիկ պէսպէս կենցաղական պիտոյիւք
և յուսադրութեամբք, թողում աստէն ի գիր արկանել առ ի խոյս
յերկարարանութենէ:

Եւ իբրև զայսու ժամանակաւ յաջողեցաւ կաթուղիկոսին
դանիէլի գահակալել յէջմիածին, թուղթ հրաւիրանաց գրեաց
ի բամբակաձոր առ նա գալ յէջմիածին և ի վարձ բաղմամեայ
իւր հարադասութեանց ցուցելոց ազգի, աթոռոյ և տէրութեան
ձեռնադրել յեպիսկոպոս. այլ նա ի կշիռ եղեալ դանձն իւր, քա-
ղաքավարութեամբ իմն խոյս ևս ի հրաւիրանաց անտի, և լաւ
համարեցաւ մխիթարել զպակասաւոր ժողովուրդն իւրովք քարո-
զութեամբք զի մի անձնատուր լիցին յուսահատութեան առ աղ-
քատութեան: Այլ իբև միւս ևս անդամ ընկալաւ զհայրապետա-
կան հրաւիրանաց կոնդակ ի 1802 ամի, ոչ ևս ընդիմացեալ
այնուհետև կամաց ծայրագոյն հողեր իշխանութեան եկաւորե-
ցաւ յէջմիածին և արժանացաւ սուրբ աստիճանի եպիսկոպոսու-
թեան, որում կանխաւ արժանի էր ըստ բաղմաջան վաստակաց
իւրոց և բարեկրօնութեան. տևա դու բարեմիտ անգառէր և ըն-
թերցող, տևա զաստուածային տեսչութեան զտնօրէնութիւն և
սքանչացիր, տևա և զկշռութիւն անձին հողերականիս այսորիկ
զի փառք և պատիւ զհետ պնդեն սորա, և սա բացէ ի բաց
փախչի մեծահոգութեամբ իւրով ի փառաց անտի, զոր փոքրոգի
փառամովք միշտ ամենայն անհամբերութեամբ ցանկան ի ձեռս
բերել, թէ արժանապէս և թէ անարժանապէս:

Նորընծայ եպիսկոպոսս այս կարրեցի յետ սուղ ինչ միջոցի
զկնի եպիսկոպոսանալոյն առաքի ք ձեռնադրողէն իւրմէ, նուի-
րակ ի թոխաթ և ի թէմա նորա և թէ որպիսի բարեջանութեամբ
յինքն գրաւեալ զսիրտ տեղւոյն ժողովրդեան և կանգնեալ ի յի-
շողութեան իւրաքանչիւր զմի մի արձան յիշատակի վերադարձ
տայ յէջմիածին առ ծնողն իւր, աւելորդ համարիմ երկարա-
բանել:

Յանցանել կաթուղիկոսին Դանիէլի զսահման պարկեշտ
կենաց իւրոց ի 1808 ամի և ի բաղմել եփրեմայ ի տեղի նորա
յաթոռ հայրապետութեան հայոց, այն ինչ եղև խորհուրդ մեծ

ի միաբանութեան էջմիածնի, թէ զո՞րք ի միջոյ արժանի իցէ առաքել ի պօլիս առ ի հանել զհրովարտակ սուլթանին օսմանցւոց ի վերահաստատութիւն կաթուղիկոսութեան եփրեմայ (որ սովորութիւն էր յայնմ ժամանակի) իսկոյն աչք ամենայն խորհրդականացն միասնեղ ուղղեցաւ առ հպիսկոսոս կարբեցի, և որպէս գործով նոյն և բանիւ որոշեցին առաքել զսա անդր ի պօլիս, սա թէև ուշիմութեամբ իւրով գիտաց թէ յայնմ ժամանակի անհնարին էր ի գլուխ հանել զայնպիսի յանձնարարութիւն հայրապետին իւրոյ վասն իրիք իրիք պատճառաց նիւթելոց ի թըշնամեաց մերս եկեղեցւոյ մանաւանդ յաղագս բաժանելոյ հայոց տաճկաստանի ի դաւթեան և ի դանիէլեան, սակայն ըստ որում յաւուրց անտի մանկութեան իւրոյ սովոր էր ամենայն հնազանդութեամբ փութալ ի կատարումն կամաց իւրոց մեծաւորաց, նմին իրի և ոչ կամեցաւ զդէմ ունիլ վեհափառականն հրամանին։ Վերագարձեալ սորա ի պօլսոյ, հրաման ընկալաւ զնալ ի վիճակս գանձասարի պաշտամամբ ծայրադոյն նուիրակի և զի յայնմ միջոցի դժտութիւն մեծ կայր ի վիճակի յայնմիկ յաղագս միաւորելոյն զայն ընդ վիճակացն գլխաւոր աթոռոյն էջմիածնի, վասնորոյ և բարձումն եկամօւս դժտութեան կարօտանայր սորին բաղմափորձ հանձարոյ և ողջամիտ վարդապետութեան ամենայն հնազանդութեամբ վեհին իւրոյ հրամանի գնացեալ սորա անդր ոչ թէ միայն զնուիրակութեան կատարեաց պաշտօն ամենայն բարեկրօնութեամբ և ոչ թէ միայն արմատակտուր արար զպշտութիւն իսպառ, այլ նաև բաղմօք սիրաշահեաց զժողովուրդս տեղւոյն և ամենայն մասամբ հնազանդեցոյց զնոսա աթոռոյն էջմիածնի և գահակալի նորա և բարի անուամբ վերագարձ արար առ առաքիջն իւր։

Ի 1811 ամի ստիպեալ հայրապետին եփրեմայ ի բաղմադիմի վաստակաց սորա, կարգեաց զսա աւագ լուսարար սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի, այս պաշտօն թէև ծանր է յոյժ և պարունակող յինքեան զոչ սակաւ վաստակս և սրտամաշ տքնութիւնս, սակայն է առաջին գործ էջմիածնի զկնի կաթուղիկոսական կոչման։ Յետ միջոցի ինչ վշտադնեալ հայրապետին մեծի ընդ անդադար տարաձայնութիւն, որ ք մէջ հայոց պօլսոյ, վերստին զյոյս իւր եղեալ յաւագ լուսարարս այս, առաքեաց զսա ի պօլիս առ ի համօղել զնոսին, ի հանգարտութիւն և ի խաղաղութիւն բաղմարդիւն իւրով հնարաւորութեամբ և խոհականութեամբ, իսկ սա զի՝ որ միշտ գոգցեա ուխտեալն էր մինչև ցմերջին իւր շունչ չինայել ծառայել օգտի ազգային աթոռոյ, ոչ հայեցեալ բնաւ յալիս ծերութեան իւրոյ յանձն էառ զնալ փերստին ի Գօլիս քաղաք ի 1820 ամի, սակայն բերմունք դառն ժամանակին, յո-

բռնւմ ապստամբեալ էր յունաց ի դրանէն օսմանցւոց, և բազմացեալ ընտանի թշնամիք ուղղափառութեան մերոյ եկեղեցւոյ, կրկին խոչնդակն եղին պաղարեւութեան բարեհամբոյր զիտաւորութեան նորա և հայրապետին, տեսեալ մերազնեայ բարեպաշտից, թէ անյաջողութիւն բերի յայսմ ամենայնի, ըստ որում նախածանօթ իսկ էին սրբազան հովուիս եկեղեցւոյ և բարեկրօնութեան սորա, ետուն սմա զնուիրակութիւն թեմիցն կոստանդնուպօլսոյ և այնպէս բազում արդիւնաւորութեամբ շահեալ զսա, արձակեցին անդէն յաթոռ էջմիածնի:

Հասեալ սորա ի կարին քաղաք, ի 1825 ամի և լուեալ թէ հայրապետն իւր զգուեալ ի նեղութեանց պարսից և պարտատեարց աթոռոյ, խոյս տուեալ է ի վերս, ինքն ևս ևս ի մտի ուղղակի առ նա զնալ, և մինչև այս միայն ընկալաւ ի հանապարհին զհրաւէր ի միաբանութենէն և ուսէյն խան սարգարէն Երևանայ փութացսւցանել զգալուստ իւր յէջմիածին. խորազգաց լեալ սորա՝ բարւոք վարկաւ դիմել յէջմիածին ի կառավարել զայն զի մի միաբանութենէն յանտերութենէն ցիրուցան լիցի և յաւէտ ևս փասս համբուրեսցէ աթոռն սուրբ:

Լուեալ հոսէին խան սարգարին, թէ եկեալ հասեալ է առ յէջմիածին, հրաւիրեաց առ ինքն իրբու թէ վասն ինչ ինչ վսեմ խորհրդակցութեան, ու յետ բազմադիմի խօսից և շնորհելոց սմա զխիլայ մեծագին ի դիմաց արքայորդւոյն պարսից, ևցոյց սմա զհրովարտակն և յայտնեաց զիւր և զարքայականն անդառնալի կամս յանձնելոյ սմա զկաթուղիկոսութիւն ամենայն հայոց ի տեղի տարադրելոյն եփրեմայ. բազում բանիւք յորդորէր զսա ի յանձնառուի կաթուղիկոսութեան նախ պարսկական ողոքանօք ապա թէ իրր պաշտպան եղիցի սմա և աթոռոյն և զողորմութիւն արքային պարսից և արքայորդւոյն դարձուսցէ ի վերայ աթոռոյն և հոսկ ապա լուեալ դրացասական ի սմանէ զպատասխանի սպառնայր զչափաչար նեղութիւնս. սակայն ոչ իւրք կարաց բռնաւորն համոզել զսա ի կաթուղիկոսութիւն, այլ հաղթահարելով յիմաստուն և յազդու պատասխանատուութեանց ձերունոյս, զիջաւ ի խորհոց իւրոց և արձակեաց զսա ի տահապանութիւն աթոռոյն:

Բարեմիտս այս հովիւ հօտին Քրիստոսի ի 1830 ամի կարգեցաւ առաջնորդ վիճակին հայոց վրաստանի ըստ ընտրութեան կաթուղիկոսին եփրեմայ և գրաֆ պասկելիչ կուսակալին վրաստանի, սա ի մտանել անդ ի կառավարութիւն ինքեան յանձնեալ վիճակի զառաջինն ձեռն ի գործ էարկ լուսաւորել զմանկունս աղգի, վասնորոյ և բարեկարգել կամելով զուսումնարան տեղւոյն, ևահմանեաց զյատուկ ժողով խնամարկութեան ուսումնարանին,

հասցրատեալ զայն և ի կողմանէ ծայրագոյն մարմնաւոր իշխանութեան, յորում անդամք էին հայազգի երեւելիք. որ ի Տփլիս տալով նոցա դառանձինս յօդուածս կարգադրութեան ի կառավարութեան ուսումնարանին և զհարկաւոր հնարս ի պահպանութիւն այնորիկ: *) Սա զօր ամենայն ծփար ի հոգս բազմածուփս առ ի գտանել զհնարս ազատութեան էջմիածնայ աթոռոյն ի բազմակուտակ պարտուց, զորոյ զկէս մասն կանխաւ հատուցեալ էր իւրով արիաջանութեամբ:

Հոգք սորա օժանդակութեամբ վերին տեսչութեան չեղին քնաւ ի դերեւ, այլ եզիտ հնարս և վճարեաց զպարտսն մնացեալ մինչև ցհնգետասան հազար թուման է որ ի բարելի թէմէն վրաստանի յորում առաջնորդութիւն արար զփօքր միջոց, և է որ՝ յիւրոց սեփական արդեանց, զոր ժողովեալ ունէր ի ձեռն բազմամեայ հովուութեան իւրոյ նոյնպէս ի պէտս աթոռոյ: **)

Ի սոյն յայտ ժամանակի տեսեալ հայրապետին եփրեմայ թէ պակասեալ են կենդանական կարողութիւնք իւր, և ինքն բոլորապէս զուրկ գտլով ի տեսութենէ և ի լսողութենէ կայ ընդ ծանր բեռամբ ծերութեան և այլ ևս ոչ ուժէ վարել զիշխանութիւն հայրապետութեան ըստ վայելչականին հրաժարեցաւ յիշխանութենէ անտի իւրմէ, և յետ երկիցս և երեցս կրկնելոյ նորա զիւր հրաժարական, եղև յէջմածին բազմահոյլ ժողով ազգային՝ կայացեալ յամենատեսակ հողերականաց և աշխարհականաց, ուրանօր բոլոր անդամք ժողովոյն ընտրեցին ի կաթողիկոսութիւն զմեծանուն արքեպիսկոպոսն զայս Յովհաննէս կարբեցի, որ ըստ հաստատութեան և հաւանութեան թագաւոր կայսերն արժանաւորեցաւ բազմիւ ի գահ էջմիածնի օժմամբ սուրբ հոգւոյն ի 8 նոյեմ. 1831 ամի:

Աթոռս այս թէև շնորհիւ քրիստոսազօր տէրութեան ոռւսաց ազատ կայր ի բռնաւորական իշխանութենէ պարսից, սակայն բոլորովիմբ զրկեալ կայր յամենայն բարեմասնութեանց յերեսաց գառնաշունչ ազգին պարսկական. վասնորոյ արթուն հովուապետս կամելով և յետ հայրապետութեան իւրոյ զնոյն ազգաշահ ներգործութիւնս ունիլ զորպիսի մինչև հայրապետութիւն իւր արարեալ էր, իսկոյն ձեռն էարկ ի մեծածախս շինուածս յորում զետեղի այժմ սիւնհոդոսն էջմիածնի և զիւանատուն նորա. վերանորոգեաց զտպարանն. անգործ մնացեալ ի բազում ամաց

*) Համեմատել Ա. Երեցեան Բ. հ. եր. 99. որ այլ կերպ է ներկայացնում կարբեցու:

**) Համեմատել Երեցեան Բ. հատ. եր. 98—105. որ հակառակն է այս տեղեկութեան:

հետէ. երաց դատուել ուսումնարան վասն վանական հոգևորականաց կարգաւորեալ զայն յեւրոպացի ձև. կարգեաց ի նմին վարժապետի դմարոպն թաղիադեանց եկեալն ի հնդկաց այլ գիտակրուն լեզուի հայոց. անգղիացւոց, և այլոց. յետ նորա գործերն նաքարջեան եկեալ ի կարնոյ վարժապետ անուանի բաղմամեայ դասասացութեամբ. և ապա զկնի մահուան նորա կարգեաց կառավարիչ աւագ վարժապետ հայկարանութեան և աստուածարանութեան զաւագ քահանայն հայոց վրաստանի զԲաշակն Սահառունեանց, որ հմուտ էր բազում լեզուաց և երեկի եղև թարգմանութեամբ պէսպէս շահեկան մատենից և շարադրութեամբ դասաւանդեան գրեանց յօղաւ ուսումնարանին էջմիածնի յորում հետզհետէ յաւելաւ թիւ կրտսեր վարժապետաց հայ և ռուս լեզուաց: Այս ուսումնարան ընթաց երկուց ամաց այնքան յառաջագէտ դարձացաւ, մինչև բազումք յաշակերտաց իւրոց աւարտեալ զքերականութիւն, զճարտասանութիւն, զհրեշտակարանութիւն և զմասունս ինչ աստուածարանութեան առ ռուս յիշեալ աւագ քահանայի ընտրութեամբ սիւնհոդոսին կարգեցան դասատու վերոյգրեալ առարկայիցն և շարադրեցին զգիրս է որ արձակ, և է որ ոտանաւոր արժանաւոր տղադրութեան ևս բազում ճառս և քարոզս և գրուատա:

Եւ ոչ այսչափ միայն, այլև աստուածընտիրս հայրապետ յետ բաղմելոյն ի զան առաքեալ ի մօսկով ի ճեմարան լազարեանց զչորս զպիրս էջմիածնայ զյովհաննէս Սիմէոն աղայեանց զմարութէն աէր մարութեանց զյակովրն լազարեան և զսարգիան շահինեանց յուսումն լեզուաց և արուեստից. առաքեաց և զերկուս որբ աղայս զյովհաննէան ափանդեանց և զյովհաննէան աղարեանց ի մօսկով յուսումն նկարչութեան, զառաջինն յարքունի ճեմարան պատկերահանութեան և արհեստից, իսկ վասն երկրորդին վարձէր զնկարիչ վարժապետս, առաքեաց և զկարապետ անուն վասակեանց որբ աղգային յարքունի յակադեմիայն յուսումն բժշկականութեան ի պէտս միաբանութեան էջմիածնի և վասն սոցա ամենեցուն շինայեաց ծախել զդրամս յանձնականաց իւրոց, այլ քաջ կալաւ հոգ, որով և ոչ ելին ի դերև վաստակք իւր, այլ իւրաքանչիւր ոք ի վերոգրելոցն պիտանութեամբ իւրով ազգին և աթոռոյն շափին զփոխարէնն երախտեաց առնս Աստուծոյ:

Յետ զայս ամենայն ի զլուխ հանելոյ բազում ազգասիրական հգամբք կամք եղեն վեհափառ հայրապետիս մեծի տալ զհաստատուն ընթացս կառավարութեան սիւնհոդոսին էջմիածնի ըստ եւրոպացի լուսաւորեալ եղանակին, վասնորոյ բազում աշխատանօք ստացաւ զբարձրագոյն բարեհաճութիւն թագաւորին

կայսերն նիկողայոսի առաջնոյ հաստատել զլուսաւոր սիւնհոգոսն և տալ նմին զհարկաւոր միջոցս առ բարւոք տնտեսութիւն և արհեստներն էջմիածնի:

Ի 1835 ամի ոչ բնաւ հայեցեալ ի ծաղկեալ ծերութիւն իւր և ի տկարութիւն ազգաշահ անձին իւրոյ, զնաց անձամբ անձին իւրոյ ի վիրս ի փիլիսոփա քաղաք և ի ձեռն միջնորդութեան կուսակալին վրաստանի յինքն ձգեաց զողորմութիւն կայսերական մեծութեան և հաճեցոյց զնա շնորհել արհեստն էջմիածնի զամենայն արհեստական կալուածս, այնպէս, զի բնակիչք նոցա ոչինչ հարկս հարցնն արքունեաց, այլ արհեստ միայն:

Սորին վեհափառութիւն ի 1837 ամի անկեալ ի մահիւն հիւանդութեան, իսկոյն կոչեաց առ ինքն զբոլոր միաբանութիւն, բազում սիրով ևս իւրաքանչիւրումն զողջոյն հրաժարական, և կտակեալ զամենայն ստացուածս իւր զպտուղս բաղմամեայ վաստակոց իւրոց յօգուտ լուսաւորչեան արհեստն հրամայեաց պահել զայն ընդ արհեստական ստացուածոց, և ապա իբրեւ ողջութիւն զտաւ շնորհիւ վերինն խնամոց հանգոյն եղեկիայի, անյապաղ ընդ տաւն հազար արծաթ մանէթից իւրոց միացուցեալ և զայլ նոյնչափ քանակութեան արհեստական գրամոց ևս ի գրամատեղին արքունի ի շահիլ յօգուտ էջմիածնի, որ ցայսօր անդր գտանի:

Տես բարեմիտ աղգասէր, տես դու և խնդաւ ընդ բաղմարդիւն երկս քրտնաջան հովուապետիդ զոր գրեմս աննկնդ գրչաւ և գրեմս զանուն նորա ի տարապատումս քո յանմոռաց յիշատակ յաւիտենից, խնդաւ և ընդ խնդութիւնդ բարեբանեա զաստուած քո, որ յարոյց յազգի մերում զայսպիսի միակ բարեջան:

Դիւտ ծ. վարդապետ

20 փետր. 1920 թ.

ս. էջմիածին:

